

Posudok

na dizertačnú prácu Mgr. Hany Klamkovej, *Nepokradneš! Nálady a postoje slovenskej spoločnosti k tzv. židovskej otázke, 1938-1945*, 258 rukopisných strán

Problematika holokaustu na Slovensku v rokoch 1938-1945 je v domácej i zahraničnej (najmä v izraelskej) historiografii po faktografickej stránke už vcelku solídne rozpracovaná. Svedčia o tom viaceré monografie, zborníky, stovky vedeckých štúdií, esejí a článkov, viacväzkové pramenné edície, memoáre. Hana Klamková však skúma a podnetne interpretuje danú problematiku z nového, u nás doteraz dosť obchádzaného aspektu. V strede jej bádateľského záujmu sú totiž aj „malé dejiny“ tohto citlivého problému, t.j. reflexia príslušníkov slovenskej väčšinovej spoločnosti na osudy židovskej komunity, jednak v období autonómie Slovenskej krajiny (október 1938-marec 1939), jednak a hlavne počas existencie vojnovnej Slovenskej republiky. „Riešenie“ židovskej otázky bolo asi najfrekvencovanejším, všade prítomným objektom vnútornej politiky ľudáckeho režimu a muselo sa priamo či nepriamo, chtiac-nechtiac dotknúť všetkých vrstiev spoločnosti. Autorka, ktorá k danému problému sama publikovala už viaceré čiastkové štúdie, dobre pochopila že spomínaná otázka a najmä hľadanie odpovedí na ňu, prekračuje hranice historiografického bádania a zďaleka sa netýka iba regiónu Slovenska. Práca má preto na viacerých miestach interdisciplinárny charakter a sú v nej použité komparatívne metódy výskumu. H. Klamková vychádza zo solídnej znalosti bohatej domácej i zahraničnej literatúry a čiastočne porovnáva nastolený problém v slovenských podmienkach so situáciou v iných krajinách, hlavne v nacistickom Nemecku.

Úvodné pasáže dizertácie majú prevažne teoretický, zovšeobecňujúcejší charakter, čo treba hodnotiť veľmi pozitívne. H. Klamková sa v nich zaoberá nielen základnými terminologickými pojmami a metodologickými prístupmi ku skúmanej problematike, ale predovšetkým identifikuje korene a prejavy „moderného“ antisemitizmu v európskych dejinách. Skúma, či a v akej miere ony ovplyvnili priebeh holokaustu. Prichádza k logickému záveru, že v moderných dejinách fenomén antisemitizmu sa pretransformuje do smrteľného nebezpečia pre vyhladené obete vtedy, keď sa stáva organickou súčasťou vládnucej ideológie, oficiálnej štátnej politiky a propagandy príslušného režimu. To sa stalo v Nemecku v roku 1933 a na Slovensku na jeseň roku 1938. V daných súvislostiach do popredia vystupuje otázka (autorka hľadá na ňu v celej svojej dizertácii odpoveď), ako sa štátny antisemitizmus prejavil v myslení a konaní jednotlivých vrstiev väčšinového obyvateľstva a aké zdôvodnenia ponúka o tom povojnová historiografia, resp. verejná

mienka v tých krajinách, ktorých sa holokaust priamo dotkol. Z uvedeného pohľadu skúmaná téma nadobúda aj citlivý aktualizčný morálny rozmer. Nevieť však, či možno celkom súhlasiť s názorom (s. 16), že na hlbokú reflexiu citlivých tém (medzi nimi aj holokaustu) nie je na Slovensku ešte primeraná odvaha. Problém je predsa len trochu zložitejší a vyžadoval by bližšie osvetlenie, nielen strohé konštatovanie.

Na druhej strane H. Klamková dobre vystihuje pohnútky vzťahu dobovej „mlčiacej väčšiny“ majoritnej spoločnosti k tzv. riešeniu židovskej otázky, ktoré mali hlavne na Slovensku, ale aj v ďalších krajinách hospodársko-sociálne pozadie, čo vedela ľudacka politika a propaganda veľmi efektívne využiť prostredníctvom takzvaného arizačného procesu. Táto stránka problému je symbolicky naznačená už v časti nadpisu dizertácie: *Nepokradneš!* Spočiatku sa totiž ľudáckemu režimu celkom dobre darilo diskrimináciu a perzekúciu židovského obyvateľstva zdôvodňovať a vysvetľovať ako legitimnú nápravu predchádzajúcich sociálnych nerovnosti, resp. ako účinný prostriedok k odstraňovaniu skutočných či vymyslených majetkových a vlastníckych nespravodlivostí. Bola to účinná demagogická zbraň na získanie podpory alebo aspoň sympatií veľkej časti obyvateľstva. Neskôr, keď sa židovská otázka dostala už do tragického štádia „konečného riešenia“, sa pasivita väčšinovej spoločnosti ospravedlňovala argumentom vlastnej nevedomosti, neinformovanosti, pričom však asi najdôležitejšiu úlohu tu zohrával fenomén strachu a niekedy vari aj výčitky svedomia či zahanbenia. V spomínanej rovine je až nápadná zhoda medzi zdôvodňovaním a reflektovaním konkrétnych perzekučných opatrení fašistickej a komunistickej totality.

Jadrom dizertácie je už spomínaná rekonštrukcia postojov väčšinovej spoločnosti na Slovensku k tunajšiemu „riešeniu“ židovskej otázky. Tento proces autorka rozčleňuje do troch časových etáp, v ktorých opisuje hlavné trendy a s nimi spojené konkrétne opatrenia diskriminačného a perzekučného charakteru, ktoré židovských obyvateľov postupne zbavovali politických, hospodárskych, sociálnych a napokon aj základných občianskych a ľudských práv, čo vyvrcholilo deportáciou dvoch tretín slovenských židov do vyhladzovacích táborov. Autorkinu periodizáciu spomínaného vývoja možno síce prijať, no druhá etapa (3. kapitola *Medzi Salzburgom a povstaním*) by si vyžadovala detailnejšie vnútorné členenie, lebo v tomto čase malo „riešenie“ židovskej otázky viacero odlišných stupňov, resp. nerovnakú intenzitu. Zároveň si však uvedomujem, že všeobecný a detailný popis „riešenia“ židovskej otázky na Slovensku nebol ústrednou témou dizertácie. S jeho priebehom autorka čitateľa spoľahlivo oboznamuje odkazmi na príslušnú odbornú historickú literatúru, ktorú sama veľmi dobre pozná a vychádza z nej. Jednotlivé etapy holokaustu na

Slovensku, resp. konkrétne antisemitské opatrenia a ich praktické dôsledky. H. Klamková súbežne konfrontuje s reakciami majoritného obyvateľstva, ktoré rekonštruuje alebo aspoň hypoteticky naznačuje, opierajúc sa o štúdium v domácich a zahraničných archívoch. Zo zahraničných zdrojov sú to archívy v USA a izraelský Yad Vashem. Z domácich inštitúcií využíva centrálné pramene (šesť fondov) Slovenského národného archívu a fondy okresnej proveniencie z troch regionálnych okresných archívov.

Reakcie slovenskej väčšinovej spoločnosti skúma autorka, jednak z centrálného celoslovenského aspektu, jednak z detailnejšieho, ilustratívneho pohľadu, opierajúc sa o archívne pramene z troch okresných regiónov (Topoľčany, Turčiansky Svätý Martin a Vranov nad Topľou), ktoré sa nachádzajú na západnom, strednom a východnom Slovensku. Daná metodika dovoľuje identifikovať regionálne špecifiká, no aj spoločné črty postojov miestneho obyvateľstva k „riešeniu“ židovskej otázky. Pri exploatovaní spomínaných archívov a ich fondov sa autorka opiera predovšetkým o pravidelné mesačné (niekedy i príležitostné) hlásenia okresných, resp. župných úradov, Ústredne štátnej bezpečnosti (štátna tajná polícia), jednotlivých veliteľstiev Hlinkovej gardy a čiastočne aj nemeckých spravodajských služieb. Povinnou, niekedy najobsiahlejšou súčasťou týchto správ boli informácie nielen o stave „riešenia“ židovskej otázky v príslušnom regióne a v rámci toho aj o podporných, protestných, najviac však ľahostajných reakciách miestneho obyvateľstva. Hana Klamková si dobre uvedomuje subjektívnu, z hľadiska pravdivosti labilnú stránku používaných archívnych prameňov, ktoré preto podrobuje vnútornej kritike, aj keď niekde, nechtiac, trochu podlieha ich propagandistickej alebo rutinárskej dikcii. Možno, že pri rekonštrukcii postojov obyvateľstva k prenasledovaniu židovskej minority mohla ešte viac využiť dobovú tlač, v ktorej sa o danom probléme dalo čítať „medzi riadkami“. Aj pri tejto pripomienke si však uvedomujem, že pre dôkladnejšie a detailnejšie využitie dobovej tlače nemala autorka dizertácie dost' času, ani priestoru. Možno, že sa k tlačovým prameňom podrobnejšie vráti pri svojom budúcom výskume nastolenej problematiky. V tejto súvislosti by si viac pozornosti zaslúžilo aj bližšie posúdenie často rozporuplného, kontroverzného vplyvu kresťanských cirkví na postoje obyvateľstva k perzekúcii židov, čo v slovenských podmienkach bolo osobitne citlivým problémom.

Myslím, že H. Klamková správne identifikovala hlavné korene vzťahu väčšinovej spoločnosti k holokaustu na Slovensku. Boli tu síce tradičné antisemitské stereotypy náboženského či nacionálneho charakteru, no najdôležitejšiu úlohu zohrávali netrpezlivo očakávané splnenia sľubov režimu, že „riešenie“ židovskej otázky povedie k všestrannému zlepšeniu životného štandardu celého slovenského obyvateľstva, osobitne jeho sociálne

najslabších vrstiev. Následný ekonomický i morálny krach tzv. arizačného procesu, sklamanie z neplnenia vládných sľubov, no aj surové ponižovanie židovských spoluobčanov a ich deportácie však čiastočne zmenili postoje majority k celému problému. Režimu sa však podarilo zatiahnuť široké vrstvy obyvateľov do „riešenia“ židovskej otázky ani nie tak vlastnou arizáciou, ktorá sa dotýkala iba niekoľko tisíc osôb (spravidla protežantov režimu)- ale dražbami hnutel'ného majetku po vyst'ahovaných židoch. Na dražbách sa podieľalo mnoho viac – hlavne chudobných ľudí, ktorí na nich skupovali predmety každodennej potreby, aké by si inak zo svojho príjmu nemohli nikdy dovoliť. Autorka síce spomína aj dražby, no bolo by treba viac skúmať a aspoň hypoteticky hodnotiť ich vplyv na kupujúcich v súvislosti s ich postojmi k vyst'ahovaným židovským spoluobčanom. Obávali sa ich prípadného návratu a vlastnej povinnosti navrátenia im na dražbe kúpených predmetov?

Z vecnej stránky sa v dizertácii vyskytuje niekoľko drobných, ľahko odstrániteľných nepresností, ktoré mohli vzniknúť buď menej obratnými štylistickými formuláciami alebo preklepmi. Na niektoré upozorňujem:

Pri popise činnosti Ústredného hospodárskeho úradu by bolo treba upozorniť na jeho dve etapy: Morávkovu do leta 1942 a Paškovičovú od leta 1942 do konca existencie štátu;

s. 35: J. Kirschbaum nesie síce svoj diel zodpovednosti za perzekúciu židov, no nemožno ho označiť za „jedného z tvorcov riešenia židovskej otázky“ (od leta 1940 bol mimo slovenskej vnútornej politiky).

s. 76: Ťažko možno prijať tvrdenie, že od roku 1942 dochádza na Slovensku k rýchlemu rozkladu režimu. To sa udialo až o dva roky neskôr, po vypuknutí SNP. V roku 1942 sa začala prehľbovať kríza, ale nie rozklad režimu;

s. 225: Autorka tu tvrdí, že výskum holokaustu na Slovensku má často viac ideologický, než odborný charakter. Myslím, že toto konštatovanie sa netýka samého výskumu, ale skôr laickej účelovej politickej interpretácie. V tomto smere treba skeptickejšie hodnotiť príležitostné, pre verejnosť určené vyjadrenia „ponovembrových“ slovenských politikov o téme holokaustu. Formálna stránka dizertácie je kultivovaná. Zbytočne sa v nej však viackrát opakujú autorkine informácie, čo v nej už napísala a čo v nej ešte napíše.

Z á v e r: Dizertačná práca Mgr. Hany Klamkovej predstavuje po odbornej a poznávacej stránke dôležitý prínos v historiografickej rekonštrukcii nastolenej problematiky. Preto navrhujem, aby po úspešnej obhajobe bola jej autorke udelená vedecká hodnosť PhD.

Bratislava 15. augusta 2010

PhDr. Ivan Kamenec, CSc., Historický ústav SAV